

Bernáth László

Bernáth László

Bécs, Ausztria

Az interjút készítette: Szászi Zsuzsa

Az interjúkészítés időpontja: 2001. november

Életrajz

Engem Bernáth Lászlónak hívnak. Születtem Kiskőrösön [Kiskőrös járásszékhely nagyközség volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben. 1910-ben 11 600 fő, az 1920-as népszámlálás szerint 12 700 főnyi lakosa volt. A lakosok a következőképpen oszlottak meg vallásfelekezet szerint: több mint háromnegyed részük – 77% – ágostai evangélikus volt (szlovákok több évszázaddal korábban végrehajtott nagyarányú betelepítése következtében), 15%-uk római katolikus, 3%-uk református és 4, ill. tíz esztendővel később 5%-uk izraelita. – A szerk.], 1925. október 21-én. Bernáth László volt Magyarországon a nevem. Ahogy megjöttem Ausztriába, itt beírták, hogy László németül Ladislaus. De Laci maradtam mindig, mert a Laci az becenév.

A Bernáth az egy magyaros név, egy nemesi név méghozzá, mert th-val van írva, azt mondták erre, hogy nemesi családból származom. Tényleg úgy volt, szól a telefon egyszer, a Dorotheum vezetője az, a Bernhard. Ő a Reiserstrassén lakik a III. kerületben, ahol nekem az üzletem volt, gyerekruháüzleteim voltak, csak tavaly adtam el, egyedül gyártottuk a dolgokat és exportáltuk. Akart velem beszélni, eljött hozzánk, azt mondja, „hát én elhoztam magának egy könyvet”.

És a kezében volt egy könyv, amiben benne volt, hogy a Bernathok, azok az őszüleink, tehát a dédszülők. A Bernathok egyik része írta a nevét th-val, és volt, aki rd-vel írta, mint ő. Azt mondja, ő biztos benne, hogy mi rokonok vagyunk, csak ő keresztény, én pedig zsidó vagyok.

És hogy hogyan, elmondta. Volt két testvér, az egyik szombatista volt, a másik katolikus volt. Azt mondja, a katolikus maradt a katolikus, az az én családom – mondja ő –, és a maga családja, a sabatisták, azok zsidók lettek. És ebben a könyvben benne van, hogy a Bernath sabatistákhoz Ferenc Jóska jött.

A Bernáthéknak volt Erdélyben sóbányájuk, ahova jött Ferenc József, és ők fogadták, és ott lakott náluk. És azt mondta, a Bernhard, azért vagyunk mi Bernáthok th-val, mert az egy nemesi név, és ő biztos benne, hogy mi rokonok vagyunk.

Hát nem tudhatom, mert még a dédpapám se tudta pontosan. A dédpapámat nem ismertem, még a nagypapámat sem. Ezt a Bernáthot nem ismertem [aki fogadta Ferenc Józsefet]. De állítólag onnan származunk, és a Bernáth azóta th-val van írva. Engem így hívtak mindig. A papámat is, meg az összes papírok úgy szólnak, Bernáth th-val. Bernáth Adolf. A papám is Bernáth, én László vagyok.

És a zsidó nevemet – Lipe – pedig egy rabbiról kaptam, aki az egyik legnagyobb rabbi volt Szatmáron [Az interjúalany valószínűleg a máramarosszigeti Chánánjá Jomtov Lipe (1830-as évek – 1904) rebbére gondol, aki a híres Mózes Teitelbaum, a sátoraljaújhelyi rebbe dédunokája volt. Lipe

apja haláláig Técső rabbija volt. 1883-ban Máramarosszigetre költözött.

Apjához hasonlóan őt is sokan nagy tudósnak és cádiknak tartották, és sokan keresték föl tanácsért, és rebbeként is nagy szerepet játszott az országban. – A szerk.], csodákat csinált, és akkor halt meg, amikor én születtem. És a papám az ő nevét adta nekem. A vallásos zsidóság, ha ezt a szót, hogy Lipe meghallja, akkor először ráteszik a kezüket a fejükre, és csak úgy mondják ki a nevét. Mert annyira szent volt ez és olyan híres.

A Bernáth nagyszüleim, és annak a szülei is Kiskőrösön születtek. Szóval a dédszülők is. Állítólag jönni jöttek Erdélyből, valamikor réges-régen az egész öreg nagyszülők. Nem a nagypapám vagy a dédpapám, hanem azelőttiek. Azok állítólag onnan jöttek, de arról nem tudok mesét mondani. És még mindig ott vannak eltemetve a kiskőrösi temetőben. Mindenki ott van eltemetve, kivéve a szüleimet, mert azok Auschwitzba kerültek.

Az apai nagypapámat hívták Bernáth Mórnak, a feleségét Weiss Reginának. És ezek Kiskőrösön éltek, és ugyanavval foglalkoztak még, mint a szüleim. Épületanyag-, mészkereskedés, cement, borkereskedés. A Bernáth Mórt nem ismertem, azt a nagypapámat. A nagymamámat igen, nagyon idős volt már, 1936-ban halt meg.

És én akkor voltam a 12. évemben. Őrá emlékszem jól, még arra is, hogy amikor beteg volt... Még akkoriban az volt a divat, hogy akinek sok volt a vére, pióca tettek a hátára. Ott volt a pióca egy nagy üvegben, azt kivették, rátették a hátára, és az kiszívta vért.

Az édesanyám családját Jungreisnak hívták. Azok Lőrincin [Lőrinci – Nógrád vm.-ben lévő kisközség volt, 1910-ben 4000 főnyi lakossal. – A szerk.] éltek. És a nagypapámra, Jungreis Izsákra, a mamám apjára emlékszem nagyon jól, de a nagymamám szintén korán meghalt. A nagyszüleimnek voltak testvérei, de azokat sem ismertem, mert mind idősek voltak.

A nagypapám fél évet nálunk töltött Kiskőrösön, fél évet Lőrincin. A nagyszüleim idejében úgy volt, hogy az egyik testvérem ott aludt a Bernáth nagymamámnál, mert egy külön rész volt ottan bent. Ott lakott bent együtt, hogy ne legyen egyedül. És amikor ott volt Lőrinciből a nagypapám, akkor a legidősebb bátyám aludt vele egy szobában, hogy ne legyen egyedül.

Különben a kapcsolat megvolt mindig, mert nagyon szerettük a nagyszülőket is. És emlékszem még mindig, hogy a nagymamámmal minden nap együtt ebédeltünk, vacsoráztunk. Édesapámék többen voltak testvérek, az édesapám volt a legfiatalabb testvér.

És odajöttek le a többi testvérei Nagykátáról, Budapestről, [Solt]Vadkertről meglátogatni a nagymamát. És amikor Jahrzeit volt minden évben, lejöttek, és ott tartották a Jahrzeitot nálunk. A Jahrzeit azt jelenti, hogy ugyanaznap, amikor valaki meghalt, a zsidó naptár szerint minden évben mondanak kádist, az a Jahrzeit. Minden évben megemlékeztek azokról, akik meghaltak. Nagypapa volt, vagy nagymama volt, vagy testvér volt, vagy apa volt, az mindegy. És akkor összejöttek a templomban, és mondtak kádist.

A nagyszüleim vallásosak voltak, de modern vallásosok. Hordtak szakállt, de pajeszuk nem volt. De már az édesapámnak nem volt szakálla. A feleségem apjának volt például egy ilyen kecskeszakálla. Emlékszem rá. A nőknek voltak elegáns ruháik is, de azt ritkán vették föl, mert általában ilyen kartonban jártak. Mindamellet a családuknak elég jómódú volt, és megengedhette

volna magának, például a nagynénémnek, aki Pesten élt, annak gyönyörű, csupa hímzett csipke meg gyöngyös ruhái meg gyönyörű szép brokát dolgai voltak.

A nagyszüleim úgy ismerkedtek meg, hogy ajánlották őket egymásnak [lásd: házasságközvetítő, sádhén]. Akkoriban úgy volt, hogy ajánlások voltak, és így választottak férjet meg feleséget. De megismerték egymást, és aztán az egyik bemutatásból lett házasság, a másiktól nem lett. Vidéken úgy volt, hogy a községházán csinálták meg a polgári esküvőt, és volt még ezen kívül a zsidó házasság [lásd: házasság, esküvői szertartás]. Először zsinagógában házasodnak meg, és aztán volt a polgári. Mi is úgy voltunk a feleséggel.

Nekünk megvolt az esküvőnk augusztusban, és polgárilag csak szeptemberben, de elfelejtettünk elmenni. Üzentek értünk, hogy jöjjünk már a községházára, mert vár ránk a bíró, és akarja már csinálni az esküvőt. És mi meg már rég elfelejtettük, mert nekünk már megvolt az esküvőnk. De akkor ezt meg lehetett csinálni, a háború után, ma már nem lehet. Ma már ragaszkodnak a formalitásokhoz.

A nagyszüleimet meg a szüleimet is érdekelte a politika, de nem voltak tagjai semmiféle szervezetnek. Vidéken úgy volt, hogy amiről ott az országban hirtelen szó volt, akkor arról beszélgettek még a templomban is. Például amikor Kun Béla jött, 1919-ben, azt hiszem, akkor az ugye egy nagy dolog volt.

Emlékszem rá, hogy mondták, hogy egész idő alatt csak arról beszéltek, mert a Kun Béla az zsidó volt. Úgyhogy a politikáról mindig beszéltek, de nem volt olyan sok fogalmuk hozzá a vidékieknek, mint a nagyvárosiaknak. Pártba az ortodox zsidóság sosem tartozott. Se pártba, sem pedig a cionista egyesületekbe, nem szerették azokat. Nem is volt az úgy megszervezve, az még nem volt.

Mi Kiskőrösön éltünk, a Petőfi Sándor utca 7. szám alatt, abban az utcában, ahol Petőfi született. Ott született a harmadik házban tőlünk Petőfi Sándor.

Kiskőrösön körülbelül 1000 zsidó élt, úgy tudom, hogy 400 vagy 600 család [A népszámlálások tanúsága szerint az izraelita felekezethez tartozók száma 1000 főnél lényegesen alacsonyabb volt a 20. század első évtizedeiben: 1910-ben 464 fő (a község lakosainak 4%-a), 1920-ban 668 fő (5%) tartozott az izraelita vallásfelekezethez.

Az 1941-es népszámlálás szerint 509 fő (3,9%) zsidók száma Kiskőrösön. – A szerk.]. Pest megyében és egészen Máramarosig a zsidók általában jól éltek. Általában a főúton laktak és a jobb utcákban, nem kint. Előfordult, hogy egy-egy család kint lakott, mert nem volt annyi pénze, hogy bent lakjon. De nem volt olyan nagy az a község, Kiskőrösnek körülbelül 15 000 lakosa volt [1930-ban 13 100 fő élt Kiskőrösön. – A szerk.].

Több zsidónak is volt Kiskőrösön rengeteg földje, szőleje. Az volt sok, de nekünk nem volt szőlőnk, hanem csak egy ilyen, ahol kukorica, krumpli meg ilyesmi volt [lásd: a földművelés szerepe]. És volt egy darabig, amíg béreltünk egy szőlőrészt, ahol aztán csináltunk belőle mustot, de az nem volt sokáig. Mi főleg kereskedelemmel foglalkoztunk.

Az összes keresztényeket ismertünk, mert mihozzánk jöttek és adták el a borukat. A mamám mást se csinált, mint mérte vagy a mustot, vagy a maligánddal a bort [A maligánfok a bor alkoholtartalmának mértékegysége (Maligand francia borász neve alapján elnevezve). – A szerk.].

A maligánd az az, amivel mérik a szesz mértékét a bornak. Van egy ilyen gép, begyűjtötták spiritusszal alul, és fönt a higany ment, és ameddig elment, annyi maligándfok szeszfokú a bor. És mi aszerint vettük, ha nem volt, csak 9 fokos, akkor kevesebbet kaptak érte, ha volt 13,5-14 fok, akkor sokat kaptak érte.

A város közepén volt a zsidó templom és mellette a kistemplom, az volt szintén. És mellette, a háta mögött lakott a rabbi meg a kántor. Az öreg Fogler, a kántor is ott lakott [Fogler Gusztáv volt a kántor. A Centropa interjút készített Fogler Gusztáv unokájával, Faludi Józseffel. – A szerk.].

A közelben mellette, a zsinagóga körül laktunk mi. Az üzletek, rőfös meg ilyesmi a főutcán voltak. Szép üzleteik voltak a zsidóknak. Egy óriási nagy sarokházban laktunk jobboldalt a templomtól, közvetlen mellette. És a mi udvarunkban volt később a gettó, mert az egy óriási nagy udvar volt, 10 borpincénk volt az udvarban. És ott laktak azok, akik jöttek a környékből a gettóba: Fülöpszállásról, Dunakecélről [azaz: Kecélről]. Ezeket odahozták Kiskőrösre, onnan vitték őket Kecskemétre és Kecskemétről Auschwitzba.

De ez csak később volt. [Randolph L. Braham írja: „A gettóban, melyet április vége körül alakítottak ki a zsinagógában és környékén, 582 zsidó élt, beleértve a környező falvakból behozottakat” (A magyar Holocaust, II. Budapest, Gondolat, é. n. /1988/, 48. oldal.). A gettó lakosságát június 21-én áttelepítették Kecskemétre, egy, a bevagonírozás központjaként szolgáló üzemen kívüli gyárépületbe, ahonnan két transzportban deportálták az ott összegyűjtött embereket június 27-én, ill. 29-én. – A szerk.]

Kiskőrösön volt villany is. Eleinte még gáz- és petróleumlámpák voltak. De ahogy idősebb lettem egy kicsikét, akkor már volt villanytelep, és villany volt mindenütt. Telefonok voltak, nekünk is volt telefonunk meg villanyunk. Nekünk már az 1930-as években volt telefonunk, de például a Fogleréknak [a kántor] nem volt. Nekik az nem kellett.

Minden évben kétszer volt nagyvásár, és hetenként volt ilyen piaci vásár. Igen, az volt bent a Szarvas téren. Egész hétre az asszonyok mentek bevásárolni. Az édesanyám ment az egyik cselédlánnyal, az cipelte a dolgokat, vagy pedig valamelyik idősebbik fiát kiküldte, „ezt és ezt hozál”. Voltak üzletek. Volt fűszerüzlet is, nekünk magunknak épületanyag üzletünk volt, de a legidősebbik lánytestvéremnek a papám adott egy fűszerüzletet, amikor férjhez ment, az volt a hozománya.

Volt hitközség is természetesen Kiskőrösön, minden községnek saját hitközsége volt. Az édesapám is hitközségi gabe volt, ilyen intéző. Minden hitközségben van két gabe, aki benne van a vezetőségben. Ott vannak a választásokon a hitközségben. Mert persze mindenütt vannak veszekedések. Egyik akarja ezt megválasztani, ezt a rabbit, azt a kántort, azt a sámeszt... Ilyenkor szoktak lenni a választások.

Voltak olyan zsidók is Kiskőrösön, akik nem tartottak semmit sem. Azok nem voltak olyan vallásosak. De összejöttek a templomba minden nap nagyon szép számban a vallásosabbak, akik reggel is imádkoztak, és este is imádkoztak. Az én nagyszüleim meg még a szüleim is állandóan a templomban voltak, reggel is, este is. És aztán voltak egy csomóan, akik csak szombaton imádkoztak, akkor jöttek a templomba.

Kiskőrösön kétfajta iskola volt, volt egy zsidó iskola, hédernek hívják, ott tanulnak zsidóul a kisgyerekek, már az alef-béset, meg itt tanultunk zsidóul imádkozni meg elmondani a bróhékat. És volt egy hivatalos iskola, ahol tanultak számtantól kezdve mindent, ami létezett [azaz volt felekezeti elemi iskola is].

Ez kimondottan zsidó iskola volt, ahova csak zsidók jártak, és két tanító volt hozzá. Az első és második osztálynak volt egy tanítónője, az volt a Goldtstein, akire én emlékszem. Később, a harmadik, negyedik, ötödik és a hatodikban, majdnem a polgáriig, az volt a Menzel tanító. És mint gyerekek ott jöttünk össze, és ott futballoztunk, ott labdázunk, ott csináltunk mindent. Meg különböző játékok léteztek, bicskával meg mit tudom én.

Én csak a hat elemibe jártam Kiskőrösön, pedig volt egy kis jesiva is, ahol a vallásosak tanultak, amit a rabbi vezetett, de nem volt híres jesiva [Kiskőrösön nem volt jesiva, hanem tanulócsoportok voltak, amelyek a jesivákhoz hasonlóan foglalkoztak az anyaggal. – A szerk.]. Mert voltak kimondottan híres, nagy jesivák, sok volt Magyarországon. Nagyon sok jó jesiva volt. Ahol én tanultam Galántán és Pápán, ott négyszázan tanultunk. 400 fiatalember, úgy mondják, hogy bóher. Galánta most Szlovákiában van [Galánta a Kisalföld északi részén, az ún.

Mátyusföldön fekvő város, járási székhely (1910-ben 3300 főnyi túlnyomóan magyar, csekély részben német és szlovák anyanyelvű lakossal), amely a trianoni szerződést követően Csehszlovákiához került (ekkoriban 3600 lakosa volt). 1938 és 1945 között ismét Magyarországhoz (Pozsony vm.) tartozott (lásd: első bécsi döntés). – A szerk.], Pápa pedig a Dunántúlon, a szülők is ott tanultak, és azoknak a szülei is, és oda küldték a gyerekeket is. Csak mindig más volt a rabbi. Más volt, aki tanította őket.

A jesivában aztán a Tórát tanulják és az egész hittant. Ugye a keresztényeknél van a Jézus, az volt 2000 évvel ezelőtt. Mi meg tanultuk visszamenőleg, ami 5000 évvel ezelőtt volt. Tehát Ádámtól kezdve, egészen a mostani, utóbbi időig. És tanultuk a magyarázatokat, az volt a nehéz. Az, aki csak eddig ment el a magyarázatba, az gyöngye fejű volt, aki minél többet tanult, annál többet tudott.

Régen Kiskőrösnek a fele egy rokonság volt, mert például az egyik család elvette a másik családnak a húgát vagy az unokatestvérét, és így jöttek össze. Gottlieb, Goldberger, Jungreis, ezek mind unokatestvérek voltak. Édesapám volt néhai Bernáth Adolf, ott született Kiskőrösön 1886-ban. Édesanyám az egy Jungreis lány volt, aki Lőrinciről származott.

Ő 1891-ben született. És az ő nagynénjei már Kiskőrösön éltek, mikor ő oda férjhez ment. Mert a Goldbergerné az az ő anyjának volt a testvére, és a Gottliebneé szintén az ő anyjának volt a testvére, és azok ott éltek Kiskőrösön. Úgyhogy így összejöttek a családok, és talán így hozták össze a Goldbergerék a Nellit, az anyukámat a Bernáth Adolffal.

Megismerkedtek és megesküdtek. Mert mind a kettő vallásos volt, de biztosan találkoztak. Az kellett, hogy megismerjék egymást. De olyan is volt, akik nem is ismerték egymást és összeházasodtak. De azok csak a vallásos rabbik voltak, de ők nem. Még fiatalok voltak, az édesanyám volt, azt hiszem, 17 vagy 18 éves, mikor férjhez ment. Akkoriban ez volt a divat a vallásosoknál.

Lőrincin házasodtak, talán a polgári esküvő volt Kiskőrösön.

A szüleim magyarul beszéltek, magyarok voltak. És abban a házban laktak, ahol később mi is, és ahol már a nagyszüleink is laktak. A házban nálunk volt állandóan két cselédlány, a szomszéd községből. És azonkívül a nővéreim. Mert én voltam a fiúk között a legfiatalabb. És mind segítettek, mind főztek és segítettek a takarításban meg mindenben.

Mert amikor jöttek az ünnepek, akkor nagy volt a sütés-főzés, vendéglátás. Sütés, főzés és nálunk nem volt olyan nap, hogy ne lett volna meghíva egy szegény ember az asztalhoz [A vallásos zsidóknál micvének, jócselekedetnek számított meghívni az asztalhoz egy-egy átutazót, szegény embert, koldust, snorrert. – A szerk.].

Se reggel, se este... Mindig volt valaki. Állandóan ült valaki az asztalnál, mert jöttek ilyen szegények gyűjteni, akkor adtunk egy kis pénzt, és attól függetlenül jöhettek hozzánk enni. Ha valahova mentek, akkor a Bernáthékhoz mentek. Például van valami, amit sohase fogok elfelejteni. Voltak idők, amikor nagyon rossz volt, mert jöttek az 1940-es évek.

Nagyon nehéz volt a megélhetés. Azért el kellett tartani a családot, és nemcsak a családot, hanem a családban már voltak, akik férjhez mentek, és unokák is voltak. Persze kellett azokat is segíteni. Az én édesapámnak kevés volt ezt mind eltartani, minden évben, ha jött a Jom Kipur, a hosszúnapp, a böjtnap vagy a Purim, akkor szoktak adni a szegénynek.

És hát nekünk magunknak is alig volt, erre mit csinált? Átküldött engemet a szomszéd gazdaghoz egy bonnal. Az volt rajta, ennyit és ennyit kölcsönvettem, és ekkor és ekkor visszaadom. Átmentem, elhoztam a pénzt. Ő fogta, betette aztán borítékokba, és elküldette velem a kántoroknak, a rabbiknak, hogy osszam szét. És erre vett föl pénzt.

Az ünnepek nálunk gyönyörűek voltak. A hétvégét, a szombatot sábesznak hívják, és úgy készültek rá minden alkalommal, mintha most lenne csak egyszer. És minden héten volt. A nagyünnepek azok különlegesebbek voltak megint, ugye. Mert jöttek hozzánk vidékről kántorok.

Mert habár volt nekünk három kántorunk, nemcsak a Fogler bácsi, az öreg, hanem volt még egy Weinberger meg egy Frenkl nevezetű is. De ezeknek nem volt olyan különleges hangjuk. Hozattak, emlékszem rá, Dombrádról egy kántort, gyönyörű hangja volt neki, és hozta magával a két fiát. Azok kísérték, kórusban, nagyon szép volt. Arra fizetett is a hitközség pénzt.

Amikor volt a boldogult Jungreis nagymamám után a Jahrzeit, akkor összejöttek az összes testvérek, még Izraelből is. Volt az anyukámnak egy bátyja, a legidősebb, az kiment 1930-ban. És az hazajött csak azért, hogy ott legyen a Jahrzeitra. És összejött a család nálunk, az volt a Purim előtt való nap mindig. Arra a napra esett. Az egész család együtt volt, otthon leültünk és tartottuk úgy, ahogy előírás szerint kellett, mosdottunk, ettünk, énekeltünk, mindent. Bort ittunk.

Pészahkor, húsvétkor, amit úgy hívnak, hogy szédereste, amikor mondják a Hágádát, a má nistánát, akkor az asztalnál nem fértünk el, olyan hosszú, nagy asztal volt, hogy alig fértünk el. És az egész kisgyerekek már el is aludtak rögtön. Amikor mindenki összegyűlt, annyi ágy sem volt, úgylátnak mindenki kettesével aludt.

Akkor volt az, amikor az Eszter könyvét fölolvassák, igen, akkor az egyik nagybácsim még otthon a nőknek külön fölolvasta. A férfiak elmentek a templomba, és ott kellett felolvasni, és a nők részére az egyik nagybácsim fölolvasta az egész Eszter könyvét. Áthozta. Az olyan, mint a Tóra [Azaz

tekercs formájú, mint a Tóra-tekercs; lásd: Megilá. – A szerk.]. És ő ezt tudta szintén olvasni. Úgy, mint én is tudom, pont nélkül is olvasni.

Amikor pedig az édesapám részéről volt a Jahrzeit a nagypapám után, akkor meg az ő testvérei jöttek oda. De mind jöttek oda hozzánk Kiskőrösre. Nem a kiskőrösiek mentek a többi testvérekhez, széjjel valamihez. Ezek itt összejöttek valami tíz helyről. Kecelről, Nógrádbercelből, Egerből, Pestről. Mindenhonnan összejöttek a testvérek, és ottan akkor találkoztak.

Mi nyolcan voltunk testvérek. Volt négy fiú és négy leány. A fiúk között én voltam a legfiatalabb, és volt még egy húgom. A két legidősebbik nővérem férjhez ment. Amikor a legidősebbik nővérem 1936-ban megesküdtött, az egész udvar egy sátor volt. Olyan óriási volt. Az gyönyörű volt. Jöttek a cimbalmosok, játszottak.

„Az a szép, az a szép, akinek a szeme kék”, meg ezekre emlékszem. „Szép a rózsám, nincs hibája, csak egy kicsit libegős a járása.” Ezt még akkor énekeltem... Vagy az volt a szokás, hogy jöttek minden péntek este vacsora után a vendégek. Ettek egy kis gyümölcsöt vagy süteményt, vagy ittak valamit, és ott beszélgettek. Mindenről beszéltek, éppúgy beszéltek a politikáról, mint erről a rokonról meg arról a rokonról.

Ez ment férjhez vagy az. A szüleimnek voltak barátai is, akik ottan laktak Kiskőrösön. Például maga a hitközségi elnök is, a Schwartz Sándor, a Láng bácsi meg a Menzel tanító, voltak jó páran, akik összejöttek a templomban vagy otthon nálunk. Előfordult nálunk, mivel az én édesapámék modernnek is voltak és vallásosak, hogy leültek játszani talonmáriást, akkor az volt a divat.

Az olyan mint a rómi kártya, hármásban lehetett játszani meg négyesben. De péntek este ezt nem lehetett, mert pénteken, szombaton nem szabad. De amikor kiment a szombat, szombat este lehetett. Délután aludtak, aztán fölkeltek, és akkor játszottak egy kicsit. Ritkán fordult elő, hogy az én szüleim mentek volna el valahova. Az nagyon ritkán fordult elő. Ők nem utaztak el, csak néha családi látogatásra, elutaztak [Solt]Vadkertre, vagy Lőrincire, ahonnan anyukám származott, de aztán már nem tudott elmenni, amikor annyi kisgyerek volt. Akkor már nem tudott, nálunk nyolc gyerek volt.

Mi nem voltunk soha külföldön, de a pesti nagynénim – az, aki nagyon jómódú volt, az állandóan úton volt valahol. Bécsben, Semmeringen [Semmering – hegy Stájerország és Alsó-Ausztria határán, a vidék kedvelt üdülőhely volt. – A szerk.] meg Berlinben. Ott is volt házuk. Azok jobb módúak voltak, azok sokat utazgattak, meg fürdőhelyekre jártak meg mindenhová. Aztán amit mi csinálunk a feleségemmel, hogy járunk fürdőhelyekre vagy ez, az, amaz, azt ők nem csinálták. Szabadságra nem utaztak.

Kiskőrös és [Solt]Vadkert között van egy tó, amit úgy hívtak, hogy Petőfi-tó. Mink Búdös tónak hívtuk. De Petőfi-tó. És az volt, hogyha volt kedvünk, és nagyon meleg volt, mi, gyerekek oda mentünk fürdőnadrágban, és ott fürödtünk. Ebből állt az egész élményünk. Semmi más.

A nagyszüleim és a szüleim idejében nem volt még az antiszemitizmus olyan erős. De antiszemitizmus mindig volt, olyan nem létezett, hogy ne lett volna. Voltak idők, amikor jobban megvoltunk, amikor nyaliztak még a keresztények a zsidóknak. Olyan is volt. Mert hát zsidóknak adták el általában a keresztények a dolgokat. Mindent. A borukat, a gabonájukat, mindent. Aki fölvásárolta ezeket – voltak persze keresztény boltosok is –, azok nagyobb része zsidó volt. És azok

vásároltak föl mindent ezektől a keresztényektől.

És később aztán már volt konkurencia. Például mi mésszel foglalkoztunk és épületanyaggal, és akkor nekem is volt konkurenciám, egy keresztény, igen, aki később egy nagy nyilas [lásd: nyilasok] lett. De a nagyszüleim és a szüleim általában próbáltak – mint minden zsidó vidéken – jóban lenni a kereszténységgel. Mert mégiscsak beszélgettek. De a háta mögött már az egyik mondta, „az a büdös zsidó”, a másik mondta, „ez a büdös gaj” [gój]. Szóval, de abban nem volt semmi sem, mert nem voltak komoly dolgok.

Aztán később voltak komolyabb dolgok, amikor jöttek a nyilasok, ugye. Amikor a gyerekek kiabálták, hogy „Ergerberger, Weissberger, minden zsidó gazember!”. Meg ilyesmiket. Ezek már csak később voltak, az 1940-es évek felé. 1935-től, 1936-tól kezdve. És akkor a kisgyerekek dobálták a köveket. Emlékszem rá, amikor kimentem az édesapámat elhozni a vasúttól, mert minden héten kétszer Pesten volt. És akkor dobálták kövekkel, és hogy engemet el ne találjanak, apám a kabátja alá vett. Hát ilyesmi volt. Ez van, és ez még a legkevesebb. Én még ebben nőttem föl, úgy lehet mondani. Mert zsidózni zsidóztak mindig. Azt hogy aztán hogyan gondolták, hogy ezt már vagy viccből csinálták, vagy pedig hogy kődobálás meg ilyesmi, meg ablakokat betörték. Ez már a későbbi időben volt csak, 1942 után.

Én 1925. október 21-én születtem. Jártam héderbe [Solt]Vadkerten, az mellettünk van tíz kilométerre, akkor a nagynénémnél laktam [Solt]Vadkerten. Egy fél évig. És fél évig ott tanultam. És aztán hazajöttem, és utána elmentem a jesivába. Először Galántán tanultam egy évet, kétszer fél évet, a jesiva az félévenként megy. A bátyáimmal együtt voltam, akik közül nem jött egy se vissza a háborúból. Amikor a galántai jesiva megszűnt, mert a magyarok, vagy a szlovákok megszállták [Nem világos, miért hagyták el Galántát és mentek Pápára.

Galánta még Bernáth László születése előtt, a trianoni döntést követően került Csehszlovákiához, és az első bécsi döntést követően, 1938 őszén került vissza átmenetileg Magyarországhoz. – A szerk.], akkor átmentünk Pápára. És akkor ott tanultunk. Az első zsidótörvény bejött tulajdonképpen 1940-ben [1938-ban; lásd: zsidótörvények Magyarországon]. És a második zsidótörvény még csak 1942-ben jött be [1939. május 5-én lépett hatályba]. A zsidótörvények előírták, hogy ezt nem szabad egy zsidónak csinálni, vagy ilyen üzletet nem szabad csinálni. Különböző dolgok.

Ami meg volt tiltva, és azt nem csinálták. Mindegyiknek volt tartalékja, és abból éltek. Nem kellett bezárni az üzletet, csak akkor már, amikor már bejött Hitler, akkor úgyis bezárta. Akkor már vége volt. 1944. március 19-én jött be Hitler, Magyarországra. Hát akkor már kellett hordani a csillagot. Márciustól júniusig a zsidók épphogy csak éldegéltek. Ahogy tudtak, bebújva a lakásba.

És akkor elvittek bennünket. Szóval széjjel lettünk vive. 17 éves koromban vittek el már munkaszolgálatba, kaptam behívót június 6-ára Hódmezővásárhelyre. És a szülők pedig... Akkor csináltak Kiskőrösön egy gettót. [Úgy tűnik, az interjúalany emlékezetében már összezsúsznak a történetek. Amikor először behívták munkaszolgálatra, akkor 17 éves volt, ez tehát 1942-ben volt. A június 6-ára szóló behívó 1944-ben volt, amikor a gettót csinálták. – A szerk.] Még ott voltam aznap, június 6-án ott voltam, nálunk csinálták a gettót, és a mi udvarunkban voltak a legtöbben.

A vidékiek is álltak be szekerekkel, jöttek szekerekkel meg ilyenekkel. És én aznap mentem Hódmezővásárhelyre. A környékbeli községek oda lettek hozva Kiskőrösre hozzánk, mert az volt a kiskőrösi járásnak a központja. És onnan meg később [1944. június 21-én] elvittek mindenkit Kecskemétre gyűjtőtáborba. Az volt a gyűjtőtábor Auschwitzhoz. Onnan meg vitték az embereket Auschwitzba. Jöttek a vagonok, beszállni, beszállni és kész. Én bekerültem a munkatáborba Hódmezővásárhelyre. Az édesanyám átutazott Kiskőrösről Kecskemétre.

Fülöpszálláson adta fel a legutolsó lapot nekem. Valahogy ott bedobatta vagy bedobta a postaládába a vasútnál, és még azt megkaptam május elején. Azt a lapot megkaptam május [Nyilvánvalóan június elejéről van szó.] elején. Ott búcsúzott el tőlem. Hódmezővásárhelyen nem voltunk olyan sokáig, onnan átkerültünk Újszegedre, Szegedre. És ott is voltunk egy darabig, ott se voltunk túl sokáig.

Ottan pucoltuk a katonaság részére vagy a hagymát, vagy a krumplit, vagy a borsót. Onnan meg átvittek bennünket Pétfürdőre. Pétfürdő itt van, a Dunántúlon, Komáromtól nem olyan messze. Szóval ottan voltunk, azon a helyen voltunk egészen november végéig. És november végén meg fogtak bennünket, és gyalog elvittek bennünket a határig, a cseh határig. És a cseh határnál beszálltunk ilyen tehervagonokba, és megérkeztünk Dachaubá [Németország], ott ki volt írva Arbeit macht frei. A munka szabaddá tesz.

Szóval ez volt tulajdonképpen 1944 végén már. Dachau volt a központ, mindenki Dachaubá került. Dachauban mutatták, ez megy erre, ez megy a gázba, ez meg emide, ez megy munkába. Engemet a munkába osztottak. Ottan voltunk kábé két hétig Dachauban, és onnan meg kerültünk a környékbeli munkatáborokba.

A kemény munkatáborba, ahol nem kaptunk szinte semmit enni, és a vállunkon kellett cipelni két zsák cementet, amíg bírtuk. Ha összeestünk, akkor leöntöttek vízzel, vagy ütöttek korbáccsal. Sokan összeestek, meghaltak. Ottan már kezdődött a vég. És akkor ottan voltunk olyan lágerokban, bekerültünk a legrondább lágerba, ami létezett Németországban, Kauferingbe, ahol flekktífusz [A flekktífusz vagy kiütéses tífusz magas lázzal és fejfájással járó fertőző betegség, főleg a ruhatetvek terjesztik. – A szerk.] volt. [Kaufering 15 táborból álló táboregyüttes Kaufering falu közelében, a dachaui koncentrációs tábor altábor. A táboregyüttest 1944 júniusa és októbere között állították fel. A Kauferingbe deportált rabokat a Jagerstab program keretében fölállított föld alatti repülőgépgyárban dolgoztatták. Főleg magyar, lengyel, cseh, szlovák és román zsidók kerültek ide Auschwitzból. A rossz bánásmód, az elégtelen ételmezés, az orvosi ellátás hiánya és a nehéz munka következtében nagyon magas volt a halálozási arány, de mivel a németek az amerikai hadsereg megérkezése előtt egy héttel kiürítették a tábort, nem lehet tudni, hogy hányan haltak meg Kauferingben. – A szerk.]

Én is voltam flekktífuszos. És ottan be voltunk kerítve karanténba, nehogy elkapják azok a szegény németek esetleg a tífuszt. Mi be voltunk kerítve, de azért adtak munkát, hogy a halottakat vigyük ki a drótig, ki kellett nyitni a szájukat, kihúzni az aranyfogakat belőle, beledobálni az SS-nek a sapkájába.

És ottan ettek nálunk emberhúst Kauferingben. Ezek még rosszabbak voltak, mint Dachau. Mühldorf volt még a legjobb, mert ott elmehettünk dolgozni. [A mühldorfi táboregyüttes a dachaui koncentrációs tábor altábor volt, amelyet 1944 közepén állított fel az SS, hogy a Messerschmitt

262 sugárhajtású harci repülőgépeket előállító föld alatti üzemébe munkaerőt biztosítson.

1944 júliusától a tábor 1945 áprilisában történő felszabadításáig több mint 8000 foglyot szállítottak ide. – A szerk.] Az Münchentől nincs messze, Dachautól sincs messze. Ottan dolgoztunk.

Mühdorfban bekerültünk először egyik karanténba, aztán a másik karanténba, és ott majdnem mindenki elpusztult. Páran maradtunk. Amikor jöttek az amerikaiak, a németek keresztüllőtték a lábamat, földobtak bennünket, aki életben volt még, fiatalok voltak, öregek nem – földobtak bennünket a nyitott vagonokba. Megindították a vagon, megtöltötték olajjal, meggyújtották a legutolsó vagon, igen, és amennyien tudtunk, kiugrottunk, és ott találtak bennünket az amerikaiak. Szóval ezeken mentünk keresztül. Különböző dolgok, elmesélni is rossz.

Ez volt 1945 májusában, de én sajnos nem tudtam hazajönni, mert lövésem volt. Úgyhogy én nem tudtam menni sem, és gipszben voltam. A német le akarta venni a lábamat, az SS-orvos – mert még az orvos ott volt, az SS-kórház ott volt –, és az amerikai nem engedte. És így megmaradt a lábam. Én ott voltam egészen augusztusig, pedig májusban már otthon voltak az emberek. 3 hónapot még ott voltam. És utána mentem Kiskőrösre. Tehervagonnal mentünk egészen Pestig. Jom Kipurkor Pozsonyban voltam. Kiszálltam a vonatból, hogy nehogy utazzak Jom Kipurkor [A legnagyobb ünnepet böjttel, imádkozással és elmélkedéssel kell tölteni, ilyenkor nem szabad utazni vagy dolgozni. – A szerk.]

Pesten meg megyek az OMZSÁ-hoz, Országos Magyar Zsidó Segítő Akció, azt hiszem. Valami ilyen, ott volt a Bethlen téren. És ott jelentkezni kellett. És akinél jelentkezem, az egy kiskőrösi Schwartz lány volt. Az írta az adataimat. Oda érkeztem, és ott mondta nekem a lány, hogy nahát, mert nem ment vissza senki a faluba. Én azt hittem, ha már visszamegyek, akkor otthon találok valakit. Senki nem volt. Senki. Egy testvérem se. A legidősebbik lánytestvéreimet, akik férjhez mentek Kiskőrösön, azokat is elvitték. Az egyik elkerült Sárvára [azaz: Sárvára ment férjhez], a második és a legidősebbik ott volt Kiskőrösön. Azt is elvitték, két gyereke volt már. A másodiknak egy gyereke volt, azt is elvitték Auschwitzba, és nem is jöttek vissza. A legidősebbik bátyám elpusztult Oroszországban, 1942-ben, az azután való bátyám elpusztult Borban [lásd: bori rézbányák]. Bor Jugoszláviában van, ő ott pusztult el. És a többi mindegyik Auschwitzban a szüleimmel együtt. Szóval, csúnya eset, rossz róla beszélni, de hiába, ez volt.

Kiskőrösön egyedül voltam abban az óriási házban, és tönkre volt téve minden, mindent kiszakítottak, még az ablakokat is kiszakították. Még a villanyvezetékét a falból is kiszedték, meg a padlót fölszedték. Keresték, hogy nincs-e eldugva valami. És mindent, amit elástunk, amit én elástam a mamámmal meg a papámmal együtt, eldugtunk ilyen ezüst dolgokat, megtalálták, mert a földben szurkáltak. Egyetlen egy helyen találtam csak meg egy kis ékszert, briliánst vagy valami ilyesmit, de azt is az egyik ismerősöm a háború után ellopta. És csak egy szomszéd mondta, hogy az én szüleim leadtak ott két koffert, és itt van, átadta. Ruhanemű volt benne, ami nem is az enyém volt, hanem vagy a szüleimé, vagy a lánytestvéreimé. Ágyneműk. Nem is nagyon érdekelt, hanem fogtam magam és visszaadtam.

Odaültem a padlás szélire és elkezdtem sírni.

Volt nekem egy nagybátyám, ott tíz kilométerre Vadkertől, Soltvadkertől. Braunfeldnek hívták, aki szintén nem él, Izraelben meghalt. És oda mentem azokhoz. Hogy ne legyek én egyedül, és azoknak meg szüksége volt erősen rám. Mert én egy fiatal ember voltam, és tudtam mindent

csinálni. Utazgattam nekik, utazgattam föl a tehervonatokkal a bort szállítottam föl nekik Pestre a vagonokba. Éjszaka vagy nappal, nem számított. Én gyerek voltam még. Hát nem voltam 20 éves. 1945-ben voltam [Solt]Vadkertben. 1945 végén rendbe jöttem egy kicsikét... Utána már szép volt. Utána szép volt, megismertem a feleségemet. Már ismertem én kislány korából is, de nem úgy. Ahol én laktam, az nem volt annyira messze őtőlük. És akkor kezdtem megérezni, hogy férfi vagyok.

A feleségemnek, született Friedmann Izabellának van egy lánytestvére, nővére, Irén, aki őnála idősebb, majdnem két évvel. 18 hónappal idősebb. És az édesapja azt akarta először, hogy azt vegyem el. Én meg mondtam, hogy vagy őt, vagy senkit. Én őt akartam elvenni. És először mi esküdtünk meg, aztán a nővére máshoz ment férjhez, egy évre rá. 20 éves még nem voltam, mikor megnősültem. Még nem voltam 20 éves, mikor megnősültem. 1946-ban esküdtünk [Tehát azért már elmúlt 20 éves, hiszen 1945 októberében született. – A szerk.].

Visszamentem, és fölépítettem a házat Kiskőrösön, egészen rendbe lett hozva. Gyönyörű, óriási lett. Kinyitottam a boltot is, a háború után az építkezési anyag prima üzlet volt. Árut megszerezni is kellett tudni, mert nem adtak könnyen, először csak borért adták, aztán csak aranyért adták. Eladtam a bort aranyért, aranyért megvettem az árut és azt adtam el [lásd: feketezés, cserekereskedelem]. De 1948 végén államosították a boltot, mert azt mondták, hogy aki elad, az a kommunistáknak az ellensége [Lásd: államosítás Magyarországon; a „fordulat éve” – 1949]. Hogy is mondták? Rendszerellenes vagy rendszeridegen. Rendszeridegen voltam, és akkor nem kaptam állást, és már két kicsi gyerekünk volt. Nem volt más módunk, el kellett Magyarországról szöknünk. Otthagytunk mindent...

Még fölmentünk Pestre, és ott voltunk egy pár hónapot, amíg elintéztük magunknak, hogy elinduljunk. Izraelbe akartunk menni. A feleségem kétszer lebukott. Úgy jött az elválasztás, amikor lebuktunk, eljutottunk Pozsonyig, átkerültünk a Dunán, és Pozsonytól kellett volna, hogy átérjünk gyalog Ausztriába. Akkor ahogy mentünk a buszhoz ottan, Petrezserka felé, igen, akkor az első buszra szállt a feleségem, lebukott, és rögtön átvitték Szombathelyre, és bezárták. A lányommal együtt, aki itt él most Bécsben, és aki a legidősebbik lányom [Edit]. Bezárták mind a kétszer Szombathelyen. És én meg egyedül voltam itt a kisgyerekekkel, a 11 hónapos gyerekekkel [Márta]. És a kétéves gyerek meg vele volt. És én pedig nem tudtam eljönni Bécsbe csak egyedül, de azt akartam, hogy jöjjön a feleségem is. És el akartam intézni, hogy jöjjön, de nem tudtam. Kimentem Izraelbe, hogy elintézzem, hogy tegyék rá egy csoportra. De nem, de nem tudtam, nem lehetett, gazemberek voltak ott is, mint mindenütt vannak gazemberek. És ő Pesten volt, meg börtönben, én pedig vártam rá Bécsben.

Mindamellet, hogy sajnós külön voltunk, és nem tudtunk együtt élni, persze egy férfi éli az életét. Természetes, hogy tartottam magamnak egy barátnőt. De hát 5 évig nem lehet, 5 és fél évig nem voltunk együtt. Hát nem lehet, hogy egy férfi egyedül legyen. De hát mindegy. És jó üzletet csináltam. Én voltam az, aki behoztam Ausztriába Amerikából a Wurlitzert a zenegépeket, amik álltak a kávéházakban. Ez már 1952-ben volt, általában használtat vettem, mert újakra nem volt annyi pénzem, fölállítottam 82 kávéházban. De mindig bejött a pénz, úgyhogy fölkeltek éjszaka sokszor, hogy jöjjen kiüríteni a gépet, mert nem megy, mert tele van pénzzel.

És vártam a feleségemet, vártam és gondoltam, majd ha itt lesz, akkor együtt eldöntjük, hogy megyünk-e Izraelbe. Aztán itt maradtunk Bécsben.

